

Uzun Dönem Kâr Oranının Azalması

(Marks mı Hatalı? Marksistler mi?)

Hasan Gürak

Kapital'in Üçüncü Cildinin 13. Bölümü'nde Karl Marks kapitalist üretimin doğal yapısı ve işleyişi sonucu olarak **uzun dönemde kâr oranının azalacağından** söz eder.

... *the rate of profit will fall in the long run.*

(Marx, 1974; V-3, Ch. 13; 230)

Eğer Marks'ın bu önermesi doğruysa uzun dönemde kapitalist düzenin varlığını sürdürme şansı olmayacak demektir. **Kâr** yoksa kapitalist üretim tarzı da olmaz. Bu nedenle hem Marksist ideolojinin saygınlığı hem de kapitalizmin geleceği açısından bu önermenin geçerliliği çok önemlidir.

Marks'ın öngördüğü kaçınılmaz ama "ölümcül" sonuca hangi koşullarda ulaşılacağı ile ilgili bazı temel varsayımlar ve kavramlara bir göz atalım.

Varsayımlar ve kavramlar:

- "**Veri ürün**" varsayımı:
Üretimi yapılan bir ürün (varsayalım çevirmeli telefon) var.
- **Teknolojik yenilik** varsayımı:
Ama **yalnızca "maliyet düşürücü" teknolojik yenilik** var.
- **C** = Toplam sermaye (c+v)
- **c** = Sabit sermaye
- **v** = Değişken sermaye
Emekçiye ödenen reel ücret sabit.
- **s** = Artı değer
Ödenmemiş ücret.
- **s / v** = Sömürü oranı
Yüzde 100, sabit
- **r = s/C** = kâr oranı:
Uzun dönemde azalma eğiliminde.

Azalan kâr oranı yasası:

s/v sabitken, c/v artarsa → r ↓

Marks'ın **azalan kâr oranı önermesi** gayet net; kapitalistler arası rekabet nedeniyle zaman içinde "maliyet düşürücü" teknolojik yenilikler içeren sabit sermaye miktarı ve oranı artacak, sonucunda sabit sermaye-değişken sermaye (c/v) dengesi sabit sermaye (c) lehine değişecek ve **kâr oranı** (r) düşme trendine girecektir.

Marks hatalı (mı?)

İlginçtir, Marksist olan veya olmayan çok sayıda iktisatçı Marks'ın hatalı olduğu görüşünde hemfikir görünüyor. Örneğin, Eres'in aktardığına göre, Paul Samuelson 1957 yılında yaptığı bir araştırmada şu çarpıcı ve kesin sonuca ulaşmış:

Kapitalistlerin rasyonel davrandığı varsayımı altında, (i) teknik ilerlemenin, (ii) sabit reel ücretlerin ve (iii) azalan bir kâr oranının eş zamanlı olarak var olması mümkün değildir. (Eres, 2017;22)

Benzer türde çok sayıda eleştirel araştırmalar sonucu Marks'ın "hatalı olduğu" konusunda son noktanın **Okishio teoremi** ile konduğu iddiası karşımıza çıkıyor. Eres'e göre:

Okishio 1961 tarihli çalışmasında Shibata ve Samuelson'ın sonuçlarını tutarlı ve eksiksiz biçimde ispatlayan bir makale ile bu teoreme adını veren kişi oldu.

Marx'ın hatalı olduğu kanısı, nihayetinde Okishio teoremiyle son hâlini almış ve Marksist iktisatçılar dâhil, geniş kabul görmüştür. (Eres, 2017;22)

Böylece, Eres'e (2017) göre, Okishio teoremi ile Marks'ın **azalan kâr oranı yasaasının "hatalı" olduğu** ispatlanmıştır.

Gerçekten Marks'ın "**hatalı**" olduğu kanıtlandı mı?

Hayır! Aksine **Marks'ın hatalı olduğunu ileri sürenlerin "hatalı" oldukları ortaya çıktı.**

Marks'ın öngörüsü neden hatalı değil

Marks'ın analizinde "teknolojik yenilikler" yer alıyor ama yalnızca "**veri ürün**" için **maliyet düşürücü teknolojik yenilikler** söz konusu. Bir başka deyişle, "**yeni ürünler**" Marks'ın analizde yer almaz. Bu ayrıntı "uzun dönem büyüme" ve **kâr oranının azalmamasını** açıklama açısından çok önemlidir. Bu konuda burada ayrıntılara girmiyoruz.

- "**Veri ürün-teknolojik yenilik**" ile;
- "**Yeni ürün- teknolojik yenilik**";

arasındaki ilişkinin hem kâr oranı hem de büyüme üstündeki etkisinin ayrıntılı analizi **H. Gürak'ın (2016) Ekonomik Büyüme ve Kalkınma** başlıklı kitabında görülebilir.

Kâr oranının azalma eğilimini incelerken "**yeni ürünlerin**" analizini göz ardı etmesi nedeniyle Marks eleştirilebilir. Ama o zamanlar ne A. Smith ne Ricardo ne de diğerleri için henüz "**yeni ürünler**" sunan **teknolojik yenilikler analizi** gündemde değildi.

Şimdi Marks'ın **azalan kâr oranı eğilimi** konusunda özünde ve ilke olarak hatalı olmamasının nedenini açıklayalım.

Tek tip ürün, yani "**veri ürün**" (çevirmeli telefon) üretildiğini varsaymıştık. Kapitalist(-ler) kâr ettikleri sürece piyasaya çevirmeli telefon süreceklerdir. Ancak eninde sonunda piyasalar doyuma ulaşacağı için çevirmeli telefona olan talep zaman içinde azalacaktır". Talebin azalması "kapasite kullanım oranında düşmeye", bu da birim üretim maliyetlerde artışa neden olur, cet. par. Böyle bir ortamda hem birim maliyet artacağından hem de ürüne olan talep giderek azalacağından **uzun dönem kâr oranı azalacaktır**, bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Son aşamada yalnızca piyasada bulunan çevirmeli telefonların eskikip piyasadan çekildikleri kadar üretim yapılacaktır ki rekabetçi ortamda bunun anlamı kâr oranı ve miktarının iyice düşmesi belki de (rekabet nedeniyle) sıfırlanması olacaktır. Dolayısıyla:

- Rekabetçi piyasada “veri ürün” (çevirmeli telefon) söz konusu olduğunda, **uzun dönemde sonuç değişmez, kâr oranı azalacaktır.**
- Bir kapitalistin maliyet düşüren teknolojik yenilik sayesinde birim maliyeti düşürmeyi ve kısa dönemde kâr oranını artırmayı başardığını varsayalım, **uzun dönemde sonuç değişmez, kâr oranı azalacaktır.**
- Bir kapitalistin “başka ülkelerde yeni pazarlar” bulduğunu varsayalım, **uzun dönemde sonuç değişmez, kâr oranı azalacaktır.**
- Kapitalistlerin kâr oranının düşmemesi için devletin çeşitli teşviklerle destek verdiğini varsayalım, **uzun dönemde sonuç değişmez, kâr oranı azalacaktır.**

Çünkü “**veri ürün**” (çevirmeli telefon) söz konusu olduğunda **uzun dönemde sonuç değişmez, kâr oranı azalacaktır.**

Tonak, ABD’de Shaikh ile birlikte yaptığı ve Marks’ı destekleyici bir çalışmayla ilgili şöyle bir iddiada bulunur:

... hem sermayenin organik kompozisyonunun ve artık değer oranının yükselme eğilimi gösterdiğini hem de bu iki orandan ilkinin daha hızlı artması sonucu kârlılığın uzun dönemli bir eğilim olarak düştüğünü ampirik olarak kanıtlamış olduğumuzu belirteyim. (Shaikh ve Tonak, 1994; içinde, Tonak, 2020;203)

İddiaya göre Shaikh ve Tonak’ın araştırması (1994) Marks’ın **azalan kâr oranı yasasını** doğrulamış. Ama Tonak yazısında kararlı bir biçimde, “Marks hatalı değildi”, demiyor. Belki de yazısının başlangıcında belirttiği gibi yalnızca “...yasa’nın kapitalist gerçeklikle uyumu üzerine yapılan tartışmalara” genel bir katkıda bulunmayı yeterli buluyor. Belki de P. Samuelson ve başkalarının eleştirileri ve Okishio teoremi nedeniyle Tonak net bir tavır almaktan kaçınıyor. Böyle bir ortamda kesin karar vermek zor olabilir.

Aslında bu kafa karışıklığının geçerli bir nedeni var; araştırmacıların “aynı hatayı” yinelemeleri; **veri ürün – yeni ürün**¹ ayrımı yapmadan analizler yapılması ve sonuçlar çıkarılması.

Bu açıdan bakıldığında **hatalı olan Marks değil, Marks’ın düşüncesini daha ileri düzeye taşıyamayan Marksistlerdir, cet. par.**, görüşünü ileri sürebiliriz. Marks’ın görüşlerinin “mutlak doğrulardan oluşan dogmalar” değil, diyalektik analize uygun biçimde “daha ileri düzeye taşınabilecek” düşünceler olduğundan yola çıkılsa Marksistlerin ekonomi bilimine katkıları çok daha büyük olurdu, diye düşünmemek mümkün değil.

“Yeni ürün” için durum çok farklıdır.

“Yeni ürünler” ile kâr analizleri yapmadığı için Marks eleştirilirse o zaman eleştirenler haklıdır, denebilir. Bir örnekle açıklayalım.

Eğer kâr analizine “yeni ürünler”, örneğin “görüntülü cep telefonu”, sunan teknolojik yenilikler katılırsa durum çok farklı olacak, yeni ürünler sunulduğu sürece “uzun dönem piyasa **kâr oranı** düşme eğiliminde olmayacaktır. (Bkz. Gürak, 2016 ve 2011)

¹ **Veri ürün – yeni ürün** ile ilgili kapsamlı tartışmalar H. Gürak’ın (2016) Ekonomik Büyüme ve Kalkınma başlıklı kitabında bulunabilir.

Hatta, teknolojik yeniliğe alınan “patent” ile bir süre için piyasada ürünün **yasal tekel hakkı** doğacağından, yeni ürünün kâr oranı büyük olasılıkla piyasada geçerli kâr ortalamasının çok üstünde olabilir.

Güncel bir örnek; küresel Kovid-19 salgınıyla mücadele ettiğimiz bugünlerde henüz ne bir aşı var ne de ilaç. Er veya geç günün birinde bir ilaç firması ya bir aşı ya da ilaç bulacaktır. Bir ilaç firmasının etkili bir ilaç bulup, ilacın patentini aldığını varsayalım. Bu ilacın ilk haftalarda ve aylarda piyasa satış fiyatı büyük olasılıkla iki yıl sonraki piyasa fiyatından çok daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla **kâr oranı** da piyasa ortalamasının çok üstünde olacaktır. Bunun nedeni kısmen patent kaynaklı “yasal tekel olma hakkıdır”. Başka ilaç firmaları benzer ilaçlar üretip satmaya başladığında ortaya çıkan rekabet koşullarında ilacın piyasa fiyatı ve piyasa kâr oranı düşmeye başlayacaktır.

İlacı ilk bulup “yasal tekel hakkı” elde eden ilaç firmasının bu hakkını kullanmasının küresel bir yasal düzenleme değiştirildiğini ve ilacın piyasa fiyatının piyasa koşullarına göre değil de tüketici lehine değiştirildiğini varsayalım. Ama o zaman “serbest piyasa” koşullarından ve kapitalizmin erdemlerinden (!) söz etmek mümkün olmayacaktır.

Son sözler:

Marks’ın azalan kâr oranı yasası “veri ürün” çerçevesinde kaldığı için “eksiktir” ama hatalı değildir;

Hatalı olan, “yeni ürünlerin” etkilerini hesaba katmayan Marksistler ve diğerleridir.²

KAYNAKLAR

- Eres, B. 2017 “Kâr oranının azalma eğilimi”
<https://benaneres.files.wordpress.com/2017/03/benan.pdf> 2020-0720
- Gürak, H. 2016 Ekonomik Büyüme ve Kalkınma
Nobel Yayınevi, Ankara.
- Gürak, H. 2011 İktisat : Akademik İktisada Alternatif Temel İktisadi Görüşler
Genesis Kitap, Ankara.
- Marx, K. 1974 Capital, Vol. III, Ch. 13
Progress Publishers, Moscow.
- Marxists.org 2020 “The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall”
Capital Vol. III Chapter 13. The Law As Such
www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch13.htm 2020-07-19
- Tonak, E.A. 2020 “Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası Üzerine”
file:///C:/Users/asus/Downloads/Kar_Oraninin_Dusme_Egilimi_Yasasi_Uzerin.pdf 2020-07-20

² Bazıları yukarıdaki eleştirilerin-görüşlerin-yorumların düşünsel beslenme kaynağının Marksist paradigma mı, yoksa Neoklasik veya Keynesçi veya başka bir paradigma mı? olduğunu merak edebilirler. Bence, farklı görüşleri mutlaka etiketlemeye çalışmak, belli bir ideoloji çerçevesine oturtmak yerine, **mantıklı, tutarlı ve açıklayıcı** olup olmadıklarına bakıp değerlendirmek daha doğru olur. Çin Komünist Partisi’nden Deng’in söylediği gibi: **Kedinin rengi önemli değildir, önemli olan kedinin fareyi yakalayıp, yakalayamadığıdır.**